

Lyst på kaffe?

Kaffedrikkingens moralske metamorfoser

Jorunn Sem Fure

Kaffedrikking er en dagligdags handling som foretas i hjem og på arbeidsplasser over hele verden og i aller høyeste grad i Norge. Nordmenn ligger på verdenstoppen i kaffekonsum pr hode, bare slått av finnene. Det er kanskje ikke helt tilfeldig at utvandrede nordmenn i USA har utnevnt byen sin Stoughton som den offisielle hjembyen til The coffee brake. Kaffe-pausen er for mange noe nært et sakralt ritual i en ellers sekularisert hverdag.

Artikkelen handler om endringer i moralske vurderinger som har fulgt kaffedrikking over tid, eksemplifisert og analysert i ulike historisk geografisk kontekster. Når har kaffedrikking utgjort en moralsk utfordring - og for hvem? Og hvilke sosiale normer har vært knyttet til kaffedrikking i ulike kontekster?

Artikkelen gir ikke et uttømmende bilde eller noen systematisk kronologisk utviklingslinje, men har som formål å gi et innblikk i og reflektere over hvordan kaffedrikking har blitt assosiert med ulike verdier og normer i skiftende kulturelle kontekster og historiske perioder og undersøke hva kildene kan si om samtidens syn på kaffedrikking.

English summary:

Norway is, next to Finland, globally on top in coffee drinking per capita. Coffee was introduced as a luxurious commodity among the upper classes in the 18th century but spread soon to the lower classes. By 1850, literally "all" Norwegians had embraced the drink. However, the popular coffee consumption has been followed by concerns and worries, for its assumed negative effects on political authority, economics, and public health. Coffee drinkers from the lower classes have been judged for low moral standards for a variety of reasons through history and in different cultural contexts. The article focuses on changing moral discourses connected to coffee drinking and on the social differentiating mechanisms of different styles of coffee consumption.

Nøkkelord: Kaffe – kaffedrikking – moral – folkehelse

Innledning

Før du leser denne artikkelen anbefales det at du henter deg en kopp med kaffe, kanskje skjenket opp i en favorittkopp. Alle som drikker kaffe har ofte individuelle vaner og rutiner knyttet til denne drikken; for eksempel den første koppen om morgenen, den personlige koppen i skapet på jobben som ingen andre får røre, ettermiddagskaffen med tilhørende kake, eller bensinstasjon-abonnementet. Kaffedrikking har også en utpreget kollektiv side og er en helt sentral del av nordmenns hverdagsliv og fest i så å si alle sammenhenger. Hvor ofte stilles spørsmålet *lyst på kaffe?* Hva igangsettes av handlinger og reaksjoner når svaret er *ja takk?* Hva skjer rundt møtebordet når turen kommer til den ene i gruppen som svarer *nei takk, jeg drikker ikke kaffe?* Sannsynligheten er da

stor for at noen reiser seg for å finne en vannkoker og roter litt febrilsk rundt i skapene etter te-poser. Det innledende sosiale ritualet rundt møtestart blir dermed avbrutt. Et *nei takk* til kaffe utgjør et aldri så lite sosialt avvik, en liten friksjon i en sosial flytsituasjon. Avvisning av tilbud om kaffe krever gjerne en justering og tilpasning før gruppen kan falle til ro og begynne å samhandle. Kanskje særlig sterkt står forventningen om kaffe-konformitet i miljøer historisk sett knyttet til avholdsideologi og tette religiøse fellesskap, uttrykt i ordsammenstillingen *kirkekaffe*.

Det er liten tvil om at det er høyt kaffepress i kristne sammenhenger. Folk lurer alltid på når jeg skal begynne å drikke kaffe. Det er ikke snakk om jeg har lyst, det er snakk om når. Å stå imot alkoholpresset går fint, men kaffepresset er mye større.¹

Hvis denne situasjonen er gjenkjennbar, er vi kanskje inne på et sentralt aspekt ved kaffedrikkingens sosiale og symbolske betydning. Hvem som drikker kaffe sammen, hvordan den tilberedes og hvor den inntas kan utsi noe om normer og verdier hos de som deltar i den sosiale praksisen. Og i det siste tilfellet, kan det også si noe om synet på de som velger å *ikke* drikke kaffe.

Kaffedrikkingens historie er lang og mangfoldig med en tilhørende rik forskningstradisjon som tar opp i seg emner fra kulturhistorie, medisin og folkehelse, sosialhistorie og global økonomi- og handelshistorie.² Kaffedrikking handler også om politiske forhold og institusjonsutvikling. En studie fra 2007 har påpekt en direkte sammenheng mellom kaffehusenes oppkomst til etableringen av sentrale britiske institusjoner som London Stock Exchange og Lloyds forsikringsselskap, fordi kaffehusene ble populære oppholdssteder der menn kunne samles over en kopp kaffe og utveksle synspunkter, lese aviser, møte likesinnede og avtale forretninger.³

Bruken av kaffebønner til å lage en drikk som både smakte godt og ga en oppkvikkende effekt oppsto, ifølge den legenden som har størst status som opphavsnarrativ, etter at en gjetergutt i Etiopia observerte at geitene oppførte seg livligere etter å ha tygget på kaffeplanten. Ved å koke vann og helle over bærene, ble kaffen oppdaget også som et middel til å holde gjeteren våken.⁴ Denne praksisen ble deretter plukket opp av muslimske munkener som holdt til i området og som trengte å holde seg våkne gjennom de lange bønneritualene. Etter hvert overtok arabiske miljøer praksisen med å tilberede kaffe. Den fulgte deretter islamiseringens rute ut av Afrika via Konstantinopel til Europa, og inn i offentlige kaffehus i Sentral-Europas storbyer. Der ble den møtt med både skepsis og begeistring. Skepsisen var knyttet til at den ble servert i offentlige hus der menn møttes og snakket politikk, noe som i seg selv kunne utgjøre, eller i alle fall mistenkes for å utgjøre, en trussel mot etablerte autoriteter.

Samtidig var kaffen også høyt skattet som nytelsesmiddel ved hoffene og herregårdene, og det er i slike herskapelige og senere borgerlige miljøer at den først ble drukket i private hjem. På den måten fant den sin vei inn i vår del av verden på 1700-tallet, gjennom overklassen som ble introdusert for

---

¹ Håkon Rydland, «Hvordan overleve i en kaffefiksert kultur når man ikke drikker kaffe», iTro, nettpublikasjon, 4.1.2020, lest 30.11.2021.

² Artikkelen pretenderer ikke å bygge på en full oversikt over denne forskningen, og det er heller ikke lett å plukke ut titler som har status som standardverk, men Annette Hoff, «Den danske kaffehistorie», (Århus: Wormianum & Den Gamle By, 2015) og Mark Pendergrast, «Uncommon Grounds», (New York, Basic Books, 1999/2010) er to verk som kan være et godt utgangspunkt for å orientere seg i kaffens kulturhistorie.

³ Kelly Intile, «The European Coffee House: A Political History», (PhD diss., University of Oregon, 2007)

⁴ FHI publiserer jevnlig medisinskfaglig stoff om hvordan kaffe-konsum påvirker kroppen: <https://www.fhi.no/ml/kosthold/fakta-om-koffein>.

den på kontinentet. De tok med seg nye vaner og et eksklusivt forbruksmønster hjem og kaffebønner begynte å dukke opp på toll-listene til norske havner fra begynnelsen av 1700-tallet.

Også kaffekverner og annet utstyr, som kaffekanner av edlere materialer som porselen og messing, fant snart veien inn sjøveien. I Skandinavia og i Norge overtok eller supplerte te og kaffe etter hvert melk (surmilk) og alkoholholdige drikker (brennevin, øl og fruktvin) som hverdagsdrikke også ned i de lavere klasser. I 1733 ble det registrert innførsel av 32 pund kaffe i toll-listene fra Langesund.⁵ Fra da tok det rundt 120 år til kaffebønner var dagligvare både i urbane kyststrøk og i indre bygdelag i Telemark, eller det som da var Bratsberg amt. Rundt 1850-tallet hadde kaffedrikkingen bidratt til mer edruehet, noe som også hang sammen med endringer i statens alkoholpolitikk.⁶ Te-drikkingen holdt seg imidlertid lenger som en overklassedrikk. Teen ble forbundet med europeisk, særlig britisk sofistisert livstil.

Kaffedrikking ble derimot ganske raskt etter introduksjonen til Norge, etablert som et viktig sosialt ritual, særlig i arbeidslivet. Det er knapt tenkelig i en norsk arbeidslivskontekst i dag å arrangere et møte eller en konferanse der det *ikke* blir servert kaffe i pausen. I det norsk-amerikanske miljøet i Stoughton, Wisconsin, har noen til og med, om enn litt uhøytidelig, laget en festival til minne om den historiske opprinnelsen til *kaffepausen*, som feires på linje med andre norske tradisjoner, som 17. mai.

In August we have the Coffee Break Festival and Car Show, celebrating Stoughton as the home of the Coffee Break.⁷

Når vi legger til det faktum at Norge i dag er et av de land i verden som etter sitt folketall drikker mest kaffe, er det naturlig å reflektere litt over hvordan kaffedrikking har blitt introdusert og vurdert på sin vei gjennom historien og geografien fra Etiopia på 900-tallet til dagens Norge. Kaffedrikkingens historie kan belyses diakront, som et sosialt ritual som har endret seg ettersom det erobret nye samfunnsklasser og sosiale kontekster. Kaffe er i likhet med alkohol og te en drikk som «alle» drikker, på tvers av geografi, kultur, kjønn, sosial klasse og alder. Den opptrådte både i en demokratiserende funksjon, ettersom kaffe ble en vare stadig flere og etter hvert *alle* fikk råd til, men også som en kulturell differensieringsfaktor. Stadig mer eksklusive råvarer og tilberedningsmåter bidro og gjør det også i dag, til å understreke konsumentenes sosiale status og kulturelle kapital. Synet på kaffens påvirkning, enten det dreier seg om medisinske påvirkninger på individplan eller økonomiske, politiske eller andre konsekvenser på samfunnsplan, har variert gjennom tidene. Denne artikkelen vil studere nærmere hvordan moralske aspekter ved kaffedrikking, eller mer presist synet på kaffedrikking som en handling med moralske implikasjoner, har endret seg. Kaffebønnens vandring fra Afrika via Midtøsten til Europa og til Norge, har stadig blitt møtt med anklager om å frembringe umoral og sedelighetsforfall, revolusjon og politisk undergraving, impotens, hjertesykdom og nervelidelser, valuta- og handelsubalanse, bare for å nevne noe. I vår tid er det andre politiske og moralske aspekter knyttet til kaffedrikking. Det er særlig valg av tilberedningsmåte og hvor den inntas, som antas å kunne utsi noen om kaffedrikkerens livsstil, politisk ståsted og verdier. Men enda viktigere er kanskje hvor og hvordan den kaffen vi drikker produseres. Bærekraft, sosial rettferdighet,

---

⁵ <https://databaser.tidvis.no/customs/Rows.jsp?id=6765>. Lest 09.09.2023.

⁶ Ellen Schrupf, «Drikkeskikker og politisk kultur i Telemark på 1800-tallet», Heimen 01/2019.

⁷ www.stoughtonwi.com/coffee-break-festival. Lest 17.12.2021.

miljøbelastning og klimaavtrykk er spørsmål som stilles til ethvert produkt og setter forbrukeren direkte i en moralsk ansvarsrolle gjennom sine valg. I det følgende er det nettopp moralske dimensjoner ved kaffedrikking i noen utvalgte historiske kontekster som skal belyses. Eksempelene hentes fra ulike europeiske land og tidsperioder og støtter seg på forskningslitteratur og primærkilder fra ulike deler av Norge, men særlig fra Telemark.

Nytelsesmiddel og luksusforbruk

I følge offisiell leksikalsk kunnskap er kaffe et stoff som *virker stimulerende på sentralnervesystemet. Overdreven bruk ytrer seg ved hurtig puls, hjertebanking og uro. Kaffe er et nytelsesmiddel, ikke næringsmiddel.*⁸

Hurtig puls, hjertebank og uro høres ikke umiddelbart ut som en kroppslig tilstand av nytelse, men stikkordet her er stimulering av sentralnervesystemet. Når kaffen og virkestoffet koffein treffer hjernen via blodet, fremkalles belønningsresponser og lystfornemmelser og det er de virkningene som har gjort denne drikken så elsket, men også fryktet. Nytelsesmidler har historisk sett gjerne blitt assosiert med moralsk svakhet og mangel på selvkontroll. Kaffen ble tidlig tilkjent en nytelsesdimensjon, og det ble også erkjent at de som drikker det ofte, utvikler en form for avhengighet som gir lette former for abstinenser ved avholdenhet. Å demonstrere avhengighet og å være slave av sine egne (u)vaner og lyster står i kontrast til selvdisiplin og evne til å sette egne behov til side for andre(s) behov. I Johan Sebastian Bachs kjente humoristiske kaffe-kantate fra 1735 er kaffeavhengighet et gjennomgangstema. Vi hører her om faren som fortviler over datterens kaffedrikking i en skildring fra det borgerlige livet i Leipzig. Herr Schlendrian mener datteren Liesgens kaffedrikking er en stygg uvane, og forsøker å tryggle og true for å få henne til å slutte å drikke kaffe daglig. Først når han lokker henne med tillatelse til å gifte seg og lover å bekoste et flott bryllup, gir hun etter. Men hun sprer i all hemmelighet en melding til mulige friere om at hun bare vil godta en mann som tillater henne å drikke kaffe. Her et utdrag fra Liesgens arie, der det går klart frem at kaffenytelse er ikke noe hun uten videre er villig til å gi slipp på:

Ei! wie schmeckt der Coffee süsse,
Lieblicher als tausend Küsse,
Milder als Muskatene Wein.
Coffee, Coffee muss ich haben,
Und wenn jemand mich will laben,
Ach, so schenkt mir Coffee ein!⁹

Kaffedrikking fant også veien inn i flere av Ludvig Holbergs komedier, og det er det samme motivet her. Kaffedrikking blir sett på som noe ukvinnelig og vulgært og en nytelsesdrikk som løsnet både moral og tungebånd:

Jeg har seet mange koner og piger siddet saa stille og ærbar i Selskaber ligesom, de kunne være i en Kircke, men, saa snart de har faaet dette brendte Dievelskav i Livet, begynder Mundene at løbe paa dem som Peberqværne. Ja, det som meere er, Naboe, saa snart faar de ikke tre-fire Skaaler til Livs, førend de strax får lyst til at spille Kort. Det har jeg merket ti og ti gange, saa der maa endelig være noget Forgift i samme Bønner. Jeg har altid hadet den Drick,

---

⁸ Kaffe i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 9. desember 2021 fra <https://snl.no/kaffe>

⁹ Kantaten har tittelen «Schweigt stille, plaudert nicht!» Og tekstforfatteren er Christian Friedrich Henrici Picander, skrevet i 1732 og urfremført i 1735 i Leipzig, til musikk av Johan Sebastian Bach

om ikke for andet, saa dog aleene formedelst dens Aarsag at samme Bønner kommer fra Tyrkkerne, som er Christendommens fiender.¹⁰

Kaffen vandret videre fra de offentlige kaffehusene der menn samlet seg og diskuterte politikk, til kvinnenenes mer private sammenkomster i egne hjem. Kaffedrikking, særlig slik den foregikk i lystig lag blant kvinner, fikk et eget navn på tysk *Kaffeeklatschen*. Den danske og norske ekvivalenten er *kaffeslabberas*. Det er dette både kantaten og Holbergs tekst viser til, at kaffedrikking blant kvinner kunne føre til sladder og forsømmelse av plikter. I den protestantiske etikk som preget det borgerlige miljøet kantaten ble skrevet og fremført i, var tiden og tidsbruken en viktig faktor i vurderingen av å leve et moralsk liv. Det å gå uvirksom eller enda verre: å hengi seg til unyttige gjøremål og rene nytelser, var det motsatte av å utføre formålstjenlig arbeid og beheftet med antakelser om lav moral på individnivå, noe som lett kunne slå over også i dårlig moral på samfunnsnivå. I Holbergs stykke blir også en religionsdimensjon tydelig. Karakteren som kritiserer kvinnene i barselsstuen er åpenbart moralsk forarget på kaffedrikking som sådan, og for å underbygge sitt negative syn ytterligere refererer han til at den opphavelig ble innført av kristendommens fiender, tyrkerne.

Når den fiktive Herre Schlendrian forsøker å forby sin datter å drikke kaffe står han i en historisk linje med forsøk på å kontrollere de angivelige negative virkningene ved kaffen ved forbud. De første negative reaksjonene på kaffedrikking var ikke nødvendigvis begrunnet i synet på kaffen som et nytelses- eller rusmiddel, men var like mye en respons på at folk samlet seg utenfor hjemmet med alt det kunne medføre av utglidning av pliktene mennene hadde overfor religionen. I 1511 kom det første av flere historisk kjente forbud mot kaffedrikking i Mekka. Begrunnelsen var frykten for moralsk utglidning. Andre kjente forbud mot kaffebrenning og skjenking som ligger nærmere i tid opp til Bachs samtid, er Preussen under Fredrik den Store. Her var det ikke moralsk utglidning hos den enkelte kaffedrikker eller miljøet rundt kafeene, som var problemet, men rett og slett en bekymring for handelsbalansen. Under merkantilismen som statsdoktrine, fremholdt de som bestyrte finansene at staten ikke var tjent med for høy import av luksusvarer fra utlandet. Det svekket valutaen og undergravde markedet for lokalt produserte produkter som malt og øl. Kongens administrasjon ansatte egne kaffe-sniffere, som hadde som oppgave å gå gjennom gatene og snuse seg frem til serveringsteder eller private hjem der det foregikk kaffebrenning og koking.

Kaffedrikking ble også forbudt i Sverige på 1700-tallet i flere omganger selv om det var kongen selv, Gustav den 3. som i sin tid med velbehag tok med seg kaffebønner hjem fra et opphold i Konstantinopel. I Sverige, som i Preussen, var ankepunktet knyttet til handelspolitiske hensyn. Det var ikke hoffets eller adelens forbruk, men frykten for at kaffekonsumet skulle få et større omfang nedover i flere klasser som var utløsende for forbudet. Det var ikke ønskelig å oppmuntre allmuen til å overta dyre og utenlandske importerte drikkevaner fra overklassen.

Det svenske hoffet og adelen ønsket å ha sin kaffedrikking for seg selv og unnet ikke allmuen å få nyte denne drikken. I tillegg til bekymringen for finansene, kan en vel kanskje også se en vanlig dynamikk i forhold mellom privilegerte og upriviligerte. Når trender, moter og forbruksvarer som bare en liten del av folket har råd til blir tilgjengelig og tas i bruk av stadig flere, mister de sin symbolske funksjon som markør av kulturelle og sosiale distinksjoner.

---

¹⁰ Ludvig Holberg, «Barselsstuen», fra 1. akt, scene 6, sitat fra Corfitz. 1724. [Holberg XTF \(holbergsskrifter.no\)](http://holberg.xtf(holbergsskrifter.no))

Hva drakk man foruten vann i Norge på 1800-tallet?

Går vi nærmere inn i norske lokalsamfunn i tiden rundt kaffens introduksjon som massekonsumvare, er det interessant å se hvordan denne praksisen ble vurdert og omtalt fra myndighetenes side. Hverdagsdrikken var melk i syrnet eller sur form, og ulike former for alkoholholdige drikker, som brennevin og øl, produsert først hjemme, enten som maltøl eller brennevin eller ulike former for fruktvin. Deretter kom alkoholkonsumet mer over i industrialiserte former ettersom brennerier og bryggerier ble etablert. Hjemmebrygging av øl var tids- og arbeidskrevende, og etter hvert overtok det bryggeriproduserte bayerølet mer og mer. Fra slutten av 1700-tallet begynte importerte drikker uten alkohol som te, kakao og kaffe å gjøre seg gjeldende i overklassen. Også i Telemark kom kaffedrikkingen først via overklassen, men den vandret relativt raskt fra de rike og borgerlige hjem til bønder, husmenn og arbeidere.

Etter at kaffedrikkingen hadde nådd hele befolkningen og hele landet ble den også tatt med i de årlige utarbeidede rapportene som Departementet for Det indre, utga om folkehelsen.¹¹ De ble innsendt etter noenlunde samme mal fra distriktsleger i alle amt. I tillegg til oversikter og statistikk over ulike sykdommer, dødsårsaker mm inneholder de også beskrivelser av alt som kunne tenkes å påvirke folkehelsen, herunder kosthold. Kaffedrikking opptrer ofte under avsnitt som handler om magebesvær, og den litt uspesifiserte betegnelsen *cardialgi* (magebesvær, brystmerter, halsbrann mm).¹² Kaffen ble også mistenkt for å forårsake andre plager, som nervøse lidelser, anemi og reumatisme. Generelle beskrivelser av kosthold, beruselse og misbruk av ulike nytelsesmidler i årene 1855-1870, setter kaffen inn i en kontekst der den opptrer side om side med tobakk og alkohol, særlig brennevin. Kaffen opptrer ofte sammen med adjektiver som *overmaal*, *overdreven*, og *misbrug*. Legene som observerte kaffedrikkingen blant allmuen påpekte gjerne at det ble drukket for sterk, for ofte og for mye kaffe. Ser vi nærmere på beskrivelsen av kostholdet, er det kanskje ikke nødvendigvis kaffen som er den største synderen når det gjelder plager relatert til kostholdet. Her er to eksempel fra Nordre Trondhjems amt, 1859 og Nordhordland 1856:

Cardialgi var fremdeles i de fleste Egne Almuens hyppigste Lidelse og antoges at maatte tilskrives dels væsentlig Kosten, forsaavidt saltet, ofte bedærvet Sild, sur Melk og Kaffe i Overmaal udgjøre sammes vanlige Bestanddele.¹³

Chroniske Rheumatismen og Cardialgier ere meget almindelige, især den sidste Sygdom, hvoraf i ytre Nordhordland endog Tredieparten af Befolkningen angives at lide. Denne Hyppighed tilskrives Nydelsen af bedærvet Kost, megen sur Melk og slet Kaffe¹⁴

Ikke bare var kaffen mistenkt for å forårsake plager og lidelser, men siden den var vanedannende ble den også mistenkt for å fortrenge andre behov. Her en uttalelse fra samme år, Nedenes Amt:

Kosten bestaar for de Fattigeres Vedkommende næsten udelukkende af Grød, Potetes, gammel sur Melk, Fladbrod og Kaffe, hvilken sidste for Mange er en saadan Nødvendighed, at de heller undvære andre mere nærende Madvarer for at kunne forskaaffe sig samme. Den

---

¹¹ De følgende sitatene er hentet fra Norges offisielle statistikk, Beretning om sundhetstilstanden og medisinalforholdene, utgitt av Departementet for det indre. Referansene viser til sted, årstall og sidetall. Kildeserien er digitalt tilgjengelig på Statistisk sentralbyrås hjemmesider.

¹² Aabakken, Lars: *kardialgi* i *Store medisinske leksikon* på snl.no. Hentet 9. desember 2021 fra <https://sml.snl.no/kardialgi>

¹³ Nordre Trondhjems amt, 1859, 14.

¹⁴ Nordhordland amt, 1856, 43.

drikkes almindelig meget stærk og i store Kvantiteter, hvorfor ogsaa Distriktslægen tror at maatte give den en væsentlig Skyld i de mange nervøse Tilfælde, som forekomme.¹⁵

I Bratsberg Amt var tilstandene sammenlignbare med Nedenes når det gjelder næringsgrunnlag og demografi, og også her var legen bekymret for kaffedrikkingens negative følger:

Climatet i nedre Thelemarken er fortrinligt; Agerbrug, Skovdrift og i Hold Grubedrift ere de almindeligste Næringsveie. I Distriktets øvre Deel (ligesom i hele øvre Thelemarken) er Ureenligheden meget stor og Hudsygdomme udbredte. Nydelsen af stegt Flesk og umaadelig Kaffedrik fremkalder de meget hyppige Underlivsbesværligheder.¹⁶

Det er ikke helt klart hva denne legen sikter til med «underlivsbesværligheter», men vi møter igjen forestillingen om den grenseløse kaffedrikkingen, altså manglende måtehold.

I disse rapportene beskrives alkoholmisbruk som et større, men dog avtakende problem. Det er likevel påfallende at kaffen som åpenbart i mange sammenhenger erstattet alkoholen, blir omtalt i like negative vendinger, som noe som misbrukes, fortrenger mer næringsrike fødemidler og som mistenktes for å forårsake plager. Uten å være medisinsk kvalifisert, går det jo an å peke på bedervet sild og gammel sur melk som elementer som kanskje heller ikke var egnet til fremme av god folkehelse. Her er et nytt utsagn, også fra Bratsberg Amt, fra 1856:

I Befolkningens Levemaade og hygieniske Forholde synes efter de korte Bemærkninger derom, som Lægernes Beretninger for dette Aar indeholde, ingen mærkelig Forandring at være indtraadt. Misbrug af spirituøse Drikke var, hvad den egentlige Brændevinsdrik angik, fremdeles i Aftagende, hvorimod Nydelsen af bayersk øl og Frugtvin i enkelte Egne var stegen til en utrolig Grad. Fra øvre Thelemarkens vestfjeldske Distrikt angives dog selv Øldrikningen at være bleven betydelig indskrænket, efterat Udsælgerne vare ilagte Skat, og i det Hele betegnes Edruelighedstilstanden der som meget god. Kaffe nødes derimod ofte i Overmaal¹⁷

Legen peker på overgangen fra brennevin til øl og fruktvin. Nedgang i øldrikking er også observert, og forklart med økte avgifter. Legen er her inne på at statlig avgiftspolitik rent faktisk virker, og bør kunne tas i bruk som et virkemiddel for å styre adferd og bedre folkehelsen. På slutten av avsnittet kommer også en vurdering av kaffedrikkingen, den foregår stadig i «overmaal» - altså det som etter legens mening innebar et overforbruk.

Sammenholder vi disse utsagnene fra 1850-tallet med de tidligere eksemplene på hvordan kaffedrikking har blitt vurdert som en moralsk utfordring, enten på individ eller samfunnsnivå, ser vi spor av de samme argumentene. Kaffen antas å ikke ha noen næringsverdi, kun et middel til nytelse. I et samfunn med fattigdom og små ressurser, impliseres det at fattigfolk burde ha gjort andre valg eller i alle fall drukket mindre mengder. I et sånt moralsk eller nyttefokuseret perspektiv, blir de positive aspektene ved kaffedrikking borte. Dens virkning er utelukkende negativ. I rapportene fra amtene kan en lese at det fra tid til annen ble gjort forsøk på å danne foreninger som skulle arbeide for å få forbudt kaffedrikking forbudt eller i alle fall få folk til å redusere drikkingen. En av legene som gjorde en lengre utredning av forholdene på Hedemarken konkluderte sin rapport med denne appellen:

---

¹⁵ Nedenes Amt, 1856,44.

¹⁶ Bratsberg amt, 1856, 26.

¹⁷ Bratsberg Amt, 1859, 54

Man vil maaske synes, at jeg har spildt mange Ord paa Misbrugen af Kaffe, men jeg anser den for at være et stort Nationalonde, hvorimod jeg tror, at det er paatide at tage kraftige Forholdsregler.¹⁸

Kaffedrikking sett fra drikkernes side

Så langt har vi sett på kilder som beretter om kaffedrikking sett ovenfra eller utenfra; enten de gir uttrykk for holdningene til personer som forvaltet politisk autoritet, statens finanser eller hadde ansvar for folkehelsen. Snur vi blikket mot de som drakk kaffen, får vi frem andre sider ved kaffedrikkingen. Det kan da like gjerne antas at kaffedrikking, selv om kaffebønner ikke inneholder noen næringsstoffer, har bidratt til en bedring av folks levekår og folkehelse og ikke minst økt trivsel. Den holdt folk mer edru, holdt dem varme, og innebar et pauseritual som ga nye krefter og motivasjon i arbeidet, og brakte nettopp følelsen av luksus og nytelse inn i et hverdagsliv som ellers var preget av slit og forsakelser. En som har skildret det harde livet til en norsk bonde og nybygger er Knut Hamsun i romanen *Markens Grøde*, gjennom portrettet av den seige, trauste sliteren Isak. Hamsun tilskriver i flere scener kaffen en evne til løfte og bære folk gjennom slitet, men han beskriver også Isaks ambivalens i forhold til kaffen som en luksus han ser at andre har, men han selv har vondt for å unne seg og som en handelsvare som ikke inngår i det subsistenshusholdet han er vant til. Det er hun som skal bli hans livspartner, Inger, som bringer kaffen med seg når hun kommer til han for første gang. Kaffedrikking er en sentral del av opptakten til en av litteraturhistoriens mest berømte, men også en av de knappest beskrevne erotiske scener:

De gik ind i Gammen og aat av hendes Niste og drak av hans Gjeitmælk: saa kokte de Kaffe som hun hadde med i en Blære. De koset sig med Kaffe før de gik til sengs. Han laa og var graadig efter hende om Natten og fik hende.¹⁹

Senere, når Inger og Isak har startet et samliv, blir Isak mistenksom når lappekonen Oline kommer innom og Inger koker kaffe i skjul for Isak i etterkant. Mistanken hans er at Inger har byttet bort andre ting for å skaffe seg den ettertraktede drikken, men han klarer ikke helt å bli sint på henne eller si noe. For Isak er kaffen et symbol på noe han enda ikke synes han har råd til, når det er så mye annet som fortsatt mangler, men som Oline stadig med nedlatende tone minner ham på hører til et skikkelig hjem:

Naar at det blir så gromt her i Skogen saa kunde du ha kjøpt med dig en Mark kaffe til Huset, sa hun til Isak. – Kaffe? Sa Isak. Det undslap ham. – Oline svarte rolig tilbake. Til denne Tid har jeg kjøpt ørlite av min egen Middel, men. Kaffe var som en drøm og et eventyr for Isak, en regnbue!²⁰

Går vi på digitalt museum og leter etter kaffedrikking som kategori i fotosamlingene, får vi raskt bekreftet inntrykket av kaffe som folkedrikk, og som noe som er nært knyttet til både menns og kvinners, men kanskje særlig menns arbeidshverdag utendørs. Det er kaffedrikking blant fiskere, bønder i høyonna og særlig skogsarbeidere som vi finner i gruppebilder fra slutten av 1800-tallet og inn på 1900-tallet. Her går det frem hvor viktig kaffen er som pause-ritual. Den er varmende, både som drikke i seg selv, men også fordi den ble kokt på bål. For samene som drev reindrift med

---

¹⁸ Cand.Med.Thoresen, Hedemarkens Amt, 1875, 166.

¹⁹ Knut Hamsun, «Markens Grøde», (Kristiania: Gyldendal, 1917), 12.

²⁰ Ibid. 119.

forflytninger, er det også dokumentert at kaffekokingen og stedene det foregikk på, ble viktige markører av identitet, sosiale fellesskap og stedstilørighet.

Att platser och känslor är mycket viktiga för samerna är kanske inte revolutionerande, men i intervjuerna så har det varit väldigt tydligt att det är så. Och att koka kaffe är en väldigt viktig del av identiteten. Man brukar ju tala om att renen är viktig för många som identitetsbärare men kaffekokning är också en viktig del som identitetsbärare på speciella platser.²¹

Kaffedrikking er også å finne på bilder med familier eller i selskapelige sammenhenger, der kaffebordet er vakkert dekket innendørs, men like gjerne utendørs. Bildene viser at kaffepausen evnet å løfte folk litt ut av hverdagslivets strev ved å legge inn en hyggelig og styrkende pause der en hentet nye krefter og arbeidsglede. I motsetning til 1700-tallets bekymring fra at allmuen skulle ta over overklassens luksusvaner og drive unyttig virksomhet, kan kaffen like gjerne ses som en substans som bidro til at folk faktisk utholdt hardt arbeid, dårlig kost og stusselige leveforhold.

Holbergs plagede ektemann som klaget over at fruens kaffedrikking og servering til alle venninne både tappet ham for penger og førte til at munnene løp som pepperkverner, fikk motforestillinger fra sin nabo som tok fruene i forsvar:

Maa ikke det gode Fruentimmer ogsaa have noget at fornøye sig med om Eftermiddagen, saavel som vi andre, der kand gaa paa Viinhusene og Aftenen og komme drukken hjem. Jeg har aldrig præket mod Thee og Caffee; thi af alle Slags Drik er det den uskyldigste.²²

I Holbergs eget liv spilte kaffen imidlertid en meget positiv rolle. Han anerkjente dens evne til å holde ham våken og være mer produktiv som forfatter og professor, og han uttalte en gang at han satte mer pris på selskap med kvinner enn menn, nettopp fordi de ikke var beruset:

Naar jeg kommer i Mænds Selskab, presenteres mig enten et Glas Vin eller en Pibe Tabac, som aldeles ikke er min Ragout. Udi Fruentimmer-Selskab derimod faar jeg Thee, Cafe og jævn Pølsesnak. Hvilket accomoderer mig best udi mine ledige Timer.²³

Folkeminnesamleren Peder Christen Asbjørnsen var en av 1800-tallets intellektuelle som tok kaffedrikkingen på alvor og utga i 1861 et 60 siders skrift om kaffens ulike sider. Han mente at kaffedrikking var et godt botemiddel mot overforbruk av brennevin, men at folk fleste ødela den med å brenne den for hardt og koke den for lenge. På den positive siden var det nettopp evnen kaffen hadde til å gjøre soldaten, jegeren og den reisende *...tilsøs, i Krigstjeneste, ved Nattevagten under aaben Himmel, til skogs og tilfjelds... en virkelig og aldeles uundværlig Tjeneste.*²⁴

Den tyske historikeren Wolfgang Schivelbusch har pekt på det optimistiske synet på kaffedrikkingens effekter blant opplysningstidens filosofer. Kaffens evne til holde folk våkne, holde dem edru og yte mer intellektuelt, var en egenskap samtiden tilla den. Han hevder i sin bok om nytelsesmidler at den utgjorde en rasjonaliseringsfaktor og en driver frem mot et mer effektiviserings- og produksjonsorientert samfunn. Hoff, som presenterer Schivelbusch forskning på tekster fra 16- og 1700-tallet som omhandler kaffedrikking, mener det er grunn til å stille seg litt tvilende til påstander om at kaffen virkelig hadde så stor virkning at den nærmest var en fødselshjelper for

---

²¹ Hentet fra et intervju med forsker i geografi, Tomas Rydberg, <https://sverigesradio.se/artikel/4548733>. Lesedato 3. de. 2021

²² Holberg, Barselstuen.

²³ Sitert i Hoff, 74.

²⁴ Sitert etter Turid og Leiv Ose, «Peter Christen Asbjørnsen og kaffen», i: Erik Edvardsen, «En dør til Asbjørnsen og hans verden» (Oslo, Aschehoug, 2012) s 172.

industrialiseringen og kapitalismen.²⁵ Det interessante er imidlertid at denne forestillingen om kaffen som spore til innovativ tenkning og produktivitet stadig kommer til overflaten.

I dag kobles kaffedrikking i arbeidslivet til effektivitet, det å komme i gang, hente ny energi, starte opp en arbeidsprosess, selv om det også kan være en underliggende skepsis til de som tar for mange og for hyppige kaffepauser. Men mens røykepausen er kommet permanent i miskreditt for unnasluntring, har fortsatt kaffepausen rykte for å skape gode relasjoner og mer arbeidslyst. De fleste arbeidsgivere har ordninger med gratis kaffe i kantina eller pauserommet, noe som gir en klar indikasjon på at kaffes anses som et positivt bidrag til produktivitet og trivsel.

Kaffehus i Skien

De offentlige kaffehusene nådde ikke Skandinavia på samme måten som Sentral -Europa og London på 1700-tallet, og kaffedrikkingen var lenge primært noe som tilhørte privatsfæren og arbeidslivet. Offentlige serveringsteder skjenket primært øl og brennevin og var gjerne steder der menn gikk etter arbeidstid. I Skien vokste arbeiderklassen ganske raskt mot slutten av 1800-tallet som følge av etableringen av en stor industribedrift, Union Brug som produserte cellulose og papirvarer. Mange andre små og mellomstore bedrifter etablerte seg i samme tidsrom, og i kjølvannet av bybrannen i 1886 ble det satt i gang en voldsom byggeaktivitet som tiltrakk seg mange unge mannlige enslige håndverkere. Behovet var stort også her for å tilby disse mennene et offentlig alternativ til alkohol. Bedehus og kirker var på denne tiden godt innarbeidet som kaffedrikkende fellesskap. Bedehuskjelen er et innarbeidet begrep på folkemunne, som ofte betegner store kaffekjeler.²⁶ Det var imidlertid ikke alle som gikk i kirken eller på bedehuset, og sosialt engasjerte menighetskvinner i Skien så etter andre muligheter for å fremme avholdenhet gjennom et offentlig tilbud av kaffe. I Skien fikk kampen for edruskap et konkret uttrykk i etableringen av et eget kaffehus. Bak etableringen stod kvinner fra menighetspleien og formålet var ifølge grunnleggelsesdokumentet fra 21. november 1893 at *modarbeide Livet paa Ølsjappene i Skien og Søge Arbeidernes Velvære fremmet.*

Og videre ble det konkretisert:

Dette Maal søges naaet ved Oprettelse af et eller flere Kaffehuse, det er Beværtningssteder uden nogensomhelst spirituose Drikke, hvor der til billig Betaling serveres Kaffe, The, Melk, Smørbrød o.s.v., ligesom der ogsaa gives Gjæsterne Anledning til daglig at være sammen under Samtale og Læsning af Aviser og Tidsskrifter.²⁷

Kaffehuset ble en suksess og en bedrift som gikk godt i mange år, kanskje fordi kundegrunnlaget også var uvanlig stort i de årene da mange hundre anleggsarbeidere var i byen på slutten av 1890-tallet for å bygge blant annet Telemarkskanalen, Høyers hotell og Dalen hotell. Det som også er verdt å merke seg med denne etableringen er at ikke bare kom ideen og initiativet fra kvinner. Selve aksjeselskapet ble grunnlagt og drevet av et styre som bestod kun av kvinner. På 1890-tallet hadde kvinner hverken stemmerett eller politisk representasjon, men fem kvinner gikk altså sammen som gründere av en kommersiell virksomhet med et ideelt formål.

---

²⁵ Hoff, 76. Se også Wolfgang Schivelbusch, »Das Paradies, der Geschmack und die Venunfts: Eine Geschichte der Genussmittel«. (Hanser, München/Wien 1980).

²⁶ Digitalt museum har noen få innførsler av store kaffekjeler under betegnelsen «bedehuskjele» eller «misjonskjele», ord som da er betegnet som lokal sjargong eller slang.

²⁷ Skien Kaffehus, Arkivsamling, Telemark museum.

Kaffehuset gikk godt i mange tiår, og i 1936 ble det foretatt en ny-registrering og aksjene som ble solgt for kr 10 i 1895 stod nå i 15 kr. Formålet med driften var uendret og i styret satt fortsatt kun kvinner.

Avholdssaken var også en viktig sak i Danmark, og i København ønsket også kvinner i avholdsforeningene å finne en løsning for å få mennene og deres lønningsposer trygt forbi brennevinsutsalgene og hjem. De etablerte i 1907 mobile kaffevogner, kjent som *Københavnske Kvinders Kaffevoagne*, som ble trillet frem foran fabrikkportene og bød mennene på billig kaffe, som en oppmuntring etter lange arbeidsdager og motivasjon til å gå hjem og ikke på skjenkestuene.²⁸ Ifølge grunnleggeren var formålet det samme som i Skien.

En varm Kop Kaffe drukket i forbigarten på Gaden, er at foretrække for den ene Bajer, der i Værtshuset bliver til mange, naar Kammeraterne skal give rundt.²⁹

I løpet av 1800-tallet endret synet på kaffedrikking i Norge seg. Fra å nevnes i samme kategori nærmest som brennevin og tobakk, et nytelsesmiddel som belastet folks helse og økonomi, ble den gjennom avholdssaken stadig sterkere fremmet som et alternativ. Kaffedrikkingen fortsatt i private hjem og arbeidsliv, men den fikk etter hvert også en sterk posisjon både i kristne forsamlinger og i offentlige serveringssteder. Ikke bare holdt den arbeiderne mer borte fra alkohol, men kaffehuset og etter hvert nye konsepter som kafeer og kafeteriaer, ble serveringssteder der også kvinner kunne møte hverandre ute på byen og også treffe menn, uten å risikere rykte sitt eller bli plaget av berusede mannfolk. Kaffehuset i Skien ble pusset opp i 1930-årene og fikk moderniserte lokaler og interiører og en fin takterrasse. Huset ble så attraktivt at den tyske okkupasjonsmakten i 1943 rekvirerte det som serveringssted for sine soldater. Frem til våren 1945 var dermed Kaffehuset definitivt ikke et sted kvinner i Skien ønsket å bli sett.

Globale trender og Senterpartiets kaffekoppstrategi

Etter annen verdenskrig var kaffedrikking etablert i så å si alle samfunnslag og sosiale miljøer og var en selvfølgelig del av både hverdags- og selskapslivet både i private hjem, arbeidslivet og en voksende og mer differensiert serveringsbransje. Fra 1990-tallet begynte nye trender fra utlandet å gjøre seg gjeldene også i Norge, og det var særlig den espressobaserte kaffen, med ulike måter å tilsette steamet melk på, som ble lansert som den nye, moderne og sofistikerte måten å drikke kaffe på. Etter at nordmenn hadde feriert i Italia, Frankrike og andre syd- og sentral-europeiske land i stadig større antall, ble ferievaner også tatt med hjem. Cappuccino, Macchiato, og kaffe latte ble servert i kaffebarer, mange av dem etablert innenfor rammen av internasjonale kjedekonsepter. Kaffe ble tilberedt og servert av en ny yrkesgruppe, baristaene. Amerikanske TV-serier som Seinfeld og Friends førte til at unge nordmenn ønsket å tilegne seg den urbane, globale livsstilen, der en ønsket å drikke kaffe slik de gjorde i New York. Denne trenden fikk imidlertid også sine kritikere, av de som så den som noe unorsk og jålete.

I Senterpartiets velgerstrategi dreier mye seg om kaffedrikking. Da lederen, Trygve Slagsmål Vedum ble valgt i 2014, lanserte han den såkalte kaffekopp-strategien. Hvis du er uenig med noen om noe, ta en kaffekopp sammen, var svaret hans på hvordan han skulle samle partiet og samle velgere. I

---

²⁸ Hoff, Den danske kaffehistorie, 190.

²⁹ Ibid. 191.

valgkampen 2021 reiste Vedum landet rundt i distriktene og lyttet til folk over en kaffekopp. Det var ikke tilfeldig hva som var oppe i koppen eller hvor den ble drukket. Senterpartifolk drakk svart kaffe på samvirkelaget eller hjemme hos folk. De som drikker kaffe latte hadde nok ikke lett for å bli definert inn i dette partiets nasjonale og kulturkonservative verdikatalog. Et leserbrev fra en velger som støttet Senterpartiet, pekte på at partiet forsvarte de som bodde i det *egentlige* Norge, - det som ligger utenfor kaffe latte-landet. Og kaffe latte-landet var definert som storbyene:

Når et kaffe-latte-fjols har to subsidierte Teslaer, en på Vinderen og en på Geilo, med dertil private ladepunkter – sånn bare for å ha en nyladet bil til hjemturen, da burde noen varsler begynne å blinke... Norge er mer enn Oslo, det er derfor vi nå snur oss mot Senterpartiet ³⁰

Paradokset her er at latte-drikkere er storkonsumenter av et produkt Senterpartiets kjernevelgere faktisk produserer, nemlig melk, mens kaffe nå som før er et importert landbruksprodukt. Nettopp kaffe med mye melk, har lenge blitt tilkjent en distingverende funksjon og blitt antatt å være en pålitelig markør mellom urbane og ikke-urbane verdier og levemåter, og mellom elite og folkelighet. Vi kan hente et annet eksempel fra blogger-universet, og her er det kaffe-latte drikkere selv som definere kaffe latte som et definatorisk skille mellom sivilisasjon og ikke-sivilisasjon:

Som medlem av caffe latte-generasjonen ble abstinensene etter sivilisasjon i dag for tunge, og en spastisk VamPus hev seg på båten inn til Sandvika i søken etter sosialt fellesskap, aviser og caffe latte. VamPus virrer inn på Sandvika Storsenter, sjangler desperat bort til Stockfleth's, og hvisker hest; en...caffe.. latte.. før hun ramler i knestående. To kaffe senere har skjelvingen gitt seg og Visa-kortet kvasset.³¹

Mye tyder med andre ord på at kaffedriking, eller mer presist former for kaffedriking, stadig blir ansett egnet til å skille mellom elite og folk, og mellom urbane og rurale livsstilsvalg. Forskeren Elizabeth Currid-Halkett hevder at det er summen av de små forbrukervalgene som markerer slike skiller, og at det ikke lenger et iøynefallende og prangende luksusforbruk som markerer moralsk og intellektuell overlegenhet og elite-tilhørighet. Det kan like gjerne være gjennom valg av hverdagslivets mange produkter, som kaffe, som viser tilbake til konsumentens tilgang til kulturell kapital.³² Nøkkelen her er ikke bare pris, men at valget er basert på eksklusiv kunnskap om produktet. Når det gjelder kaffevalg peker hun på at det er den folkelige Starbucks-kjeden som nå har gjort folk flest til storkonsumenter av meieriprodukter og kaffe latte, mens eliten for lengst har vandret videre til nye kaffebarkjeder, som den LA-baserte kjeden *Intelligentsia*. Der drikkes det kun svart kaffe, av høy kvalitet og de som driver virksomheten og deres kunder forutsettes å ha omfattende kunnskap om kaffebønnes opphavsland, produsenter og produksjonsbetingelser.

Konklusjon

Moralske og normative diskurser om kaffedriking følger en utvikling som likner andre nytelsesmidler og luksus-varer som gikk fra å inngå i overklassens eksklusive forbruksmønster til å bli allemannseie, som såkalt *gesunkenes Kulturgut*. Kritiske moralske vurderinger av kaffen og de som konsumerte den, kunne være uttrykk for elitens syn på underklassens dårlige individuelle moral og livsførsel, eller uttrykke den samme elitens bekymringer for handelsbalanse, folkehelse og familieøkonomi hos

---

³⁰ Distrikts-Norge, Senterpartiet: «Kaffe latte-fjols og dansen rundt gullkalven», Nettavisen 19.11.2019, lest 20.11.2021.

³¹ Bloggeren VamPus – (Heidi Nordby Lunde) 22 juni 2005, lesning 20.nov 2021.

³² Currid-Halkett, Elizabeth, "The Sum of Small Things, a Theory of the aspirational Class", Princeton 2019.

allmuen. Kaffedrikking kunne også regnes som en kulturell kapital og en del av elitens behov for å skape distinksjoner mellom seg og resten av samfunnet. Der kaffeservering i et borgerlig hjem var en del av livsstilen med tilhørende fine kaker og servert i fint porselen på broderte duker, ble fattigfolks konsum av kaffe rett fra ovnen eller bålet, oppfattet som misbruk av et nytelsesmiddel og bortkastede penger. Kaffedrikking har også historisk hatt en tydelig kjønnsdimensjon. Menn har til tider sådd tvil om kvinnelige kaffedrikkeres moral, kanskje for å sette den mannlige kaffedrikkeren i et mer høyverdig lys. Der kvinner samles rundt kaffekoppen ble det snakket tull og sladder, mens menn som drakk kaffe angivelig diskuterte høyverdige ting som vitenskap, politikk eller forretninger. Derav måtte kvinners kaffedrikking latterliggjøres og ufarliggjøres og enda verre - brennmerkes som en aktivitet som gjorde dem uattraktive. I norsk sammenheng ble kaffen raskt verdsatt i forbindelse med mannmiljøer og hardt fysisk arbeid, og av kvinner ble den verdsatt som et klart alternativ til øl og brennevin og erkjent som et virksomt verktøy i edruskapskampen. Etableringen av et kommersielt tilbud til (hovedsakelig) menn i Skien på 1890-tallet, er et interessant eksempel på driftige kvinners agering direkte inn i samfunnslivet for å bøte på et erkjent problem; høyt mannlige alkoholkonsum. Tross kaffens dårlige rykte blant legene på midten av 1800-tallet, var den tross alt et langt sunnere alternativ som ikke i samme grad forårsaket ødelagte familieforhold og økonomisk ruin i arbeiderklassen. Etter hvert snudde synet på kaffen både blant menn og kvinner, og praksisen med å gå på kafé ble en attraktiv og hyggelig måte å møtes på og et verdsatt element i byens sosiale liv.

Den koblingen som Schivelbusch i sine studier av tekster og beskrivelser fra Sentral-Europa og England peker på, mellom kaffedrikking og opplysningstidens idealer om fremskritt gjennom intellektuelt arbeid, økonomiske forretninger og politiske diskusjoner er interessant, men kanskje først og fremst som en romantisk myte som bygger opp under menns kollektive selvbilde som de som leder, forandrer og forbedrer verden. Kaffen ser ikke ut til ha hatt en slik status eller betydning i Skandinavias intellektuelle historie. Det Norske Selskap som ble dannet i København av studenter og fremtidige embetsmenn og styringselite var nok mest kjent for inntak av innholdet i punsjbollen. I stedet for å bli koblet til evnen til å utholde sene kvelder ved skrivebordet, ble kaffen i norsk kontekst mer et middel til å holde ut lange økter i tømmerstogen og skape trivsel, kos og hygge i hverdagen.

Kaffedrikking har også i våre dager fungert som moralsk politisk verdimarkør, særlig i Norges særegne sentraliseringsdebatt. Senterpartiet har tatt eierskap til den folkelige kaffekoppen og markert avstand til den urbane kaffebarkulturen. Mye tyder imidlertid på at den eliten som identifiserer seg selv eller blir identifisert gjennom et eksklusivt kaffeforbruk er av sosialt flytende karakter og forbruksvaner endrer seg raskt. Ingen drikker så mye kaffe latte som folk på bygda og et hvert kjøpesenter i bygdebyene rundt om i Norge har en avdeling av Starbucks eller Espresso House. På Grünerløkka derimot, har mange hipstere for lengst gått over til svart kaffe. I dag har kaffedrikkingen en utpreget fellesskapsdimensjon, og det gjelder for alle miljøer. Det er ikke ansett som umoralsk å *ikke* drikke kaffe, men normen som tilsier at kaffedrikking skaper fellesskap er sterk. Det å takke nei til tilbud om kaffe utgjør en risiko for å bli definert ut av fellesskapet, i alle fall i den innledende runden der arbeidsfellesskapet eller det sosiale fellesskapet etableres for den aktuelle anledningen.

De moralske dilemmaer som i dag knyttes til kaffedrikking handler mest om bekymring for produsentenes livskår, barnarbeid, sosial bærekraft og miljøbelastningen kaffeplantasjene utgjør, monokulturer, sprøytemidler, klimabelastningen ved langreiste importerte varer. Dette gjelder ikke

kaffe spesielt, men de fleste importerte landbruksvarer. Gitt det store volumet kaffeimporten har, så er det likevel et sensitivt produkt i slike diskusjoner. Når slike spørsmål reises, legges et moralsk ansvar på forbrukeren og på den enkeltes konkrete valg foran butikkhylla. Skal man ta med seg en pose Evergood, Friele eller Ali, eller velge en pose med *farmers Coffee*? Og hva betyr det at noen setter merkelappen *rettferdig* eller *Fairtrade* på et produkt? Hva kan man egentlig vite ut fra den informasjonen som er tilgjengelig på produktets emballasje? Markedet styres sannsynligvis mer av store bedrifter, grossister og importører og investeringsprofilen til for eksempel oljefondet, enn av de tusen små valg de mer eller mindre godt informerte og moralsk bevisste konsumentene gjør.

Kanskje har Currid-Halkett rett i at det er bare den maksimalt opplyste forbruker som med rette kan hevde å ha moralen på sin side gjennom sine kvalifiserte og kunnskapsbaserte valg mellom ulike kaffetilbydere, enten i butikken eller på kaffebaren. I så fall er folk flest sin kaffedrikking like moralsk kritikkverdige som på 1800-tallet, men av helt andre grunner.

At den fremkaller lyst og tilfredsstillende behov for nytelse eller at den fortrenge andre næringsmidler, er imidlertid for lengst snudd fra et moralsk problem til et moralsk imperativ. I vår individrettede og selvrealiserende kultur er det nettopp nytelse, kos og velvære som står i sentrum som noe et individ ikke bare kan, men også bør unne seg. Det er bare å legge merke til imperativene Kos deg! nyt! som følger i kommentarfeltet etter enhver FB-statusoppdatering av for eksempel kaffedrikking i morgensol på en hyttetrapp.

Livet er ikke det værste man har og om litt er kaffen klar!

Benny Andersen